

Veileder i bruk av

1

med utgangspunkt i Temaene

Veilederversjon 2.0

Veilederen tar for seg hvordan den enkelte katalog er TENKT brukt for å lære eleven til å lese og til å bedre leseflyten.

Innholdsfortegnelse

Tema 00 – Kartlegging

- 01 - Kartlegging av lydkunnskap**
- 02 - Kartlegging av tempo i lydavkoding**
- 03 - Kartlegging av tempo i ordavkoding**
- 04 - Kartlegging av lesetempo sammenhengende tekst**

Tema 01 - Enkel fonologisk vei

- 01 - Innlæring av bokstavlyder**
- 02 - Høyfrekvente lydrette to-lydsord**
- 03 - Setninger med lydrette to-lydsord**
- 04 - Høyfrekvente lydrette tre-lydsord**
- 05 - Tekster med lydrette tre-lydsord**
- 06 - Supplement - Nonord**
- 07 - Grafemer med flere bokstaver**

Tema 02 - Ortografisk vei

- 01 - Høyfrekvente korte ord**
- 02 - Tekst med høyfrekvente ikke-lydrette ord**
- 03 - Høyfrekvente lange ord**

Tema 03 - Avansert fonologisk vei: Om stavelser, rim og opptakter

- 01 - Stavelser**
- 02 - Enkle lydrette rim**
- 03 - Opptakter med konsonantklynger**
- 04 - Konsonantklynger i utlyd**
- 05 - Retroflekser**
- 06 - Kompliserte og ikke-lydrette rim**

Tema 04 - Om bøyningssendelser

- 01 - Substantivbøyninger**
- 02 - Verbbøyninger**
- 03 - Adjektivbøyninger**

Tema 05 - Fortellinger, fabler og vers

- 01 - Fortellinger-Fabler-Vers**

Tema 06 - Ikke-lydrette ord

- 01 - Lang og kort vokal**
- 02 - Å-lyden**
- 03 - O-lyden**
- 04 - Æ-lyden**
- 05 - Stum d**
- 06 - Stum-h**
- 07 - Ng-lyden**
- 08 - Diftongene au ei øy**
- 09 - J-lyden**
- 10 - Kj-lyden**
- 11 - Sj-lyden**
- 12 - Bøyninger med morfeminvariant staving**

Tema 07 - Morfemlesing

- 01 - Sammensatte ord**
- 02 - Vanlige norske forstavelser**
- 03 - Vanlige norske endelser**

Tema 08 - Egne ordlister

- 01 - Egne lister: Bokstaver**
- 02 - Egne lister: Ord**
- 03 - Egne lister: Tekst**

Tema 00 – Kartlegging

Målet med kartlegging er todelt:

- 1) Kartlegging av elevens leseferdigheter for å finne passende øvingsnivå.
- 2) Kartlegging for å følge leseutviklingen slik at en til enhver tid vet at øvingen gir fremgang samt øker muligheten for optimal fremgang.

Et grunnleggende prinsipp i øving med «Tempolex bedre lesing» er at elevens fremgang måles kontinuerlig. Uteblir forventet fremgang justeres leseopplegget. Det er *aldri* elevens skyld at det ikke går fremover.

- 1) Kartlegg leseferdighetene før oppstart ved hjelp av standardiserte kartleggingsverktøy.
- 2) Kartlegg fremgang underveis ved hjelp av standardiserte kartleggingsverktøy.
- 3) Kartlegg av leseferdighetene før oppstart ved hjelp av kartleggingsfunksjonene i «Tempolex bedre lesing». (ikke nødvendig, men noen synes det er en grei måte å følge utviklingen på).
- 4) Kartlegg av fremgang underveis ved hjelp av kartleggingsfunksjonene i «Tempolex bedre lesing».

STAS anbefales som standardisert kartleggingsverktøy under 1 og 2 (for de som leser bokmål).

- Se «STAS og «Tempolex bedre lesing»
- Se «Kartlegging av lyder og lesetempo før og under øving med Tempolex bedre lesing»

Katalog 01 - Kartlegging

Automatisert lydkunnskap er sammen med god fonembevissthet (og god benevningshastighet) avgjørende for gode leseferdigheter!

Alle som ikke har lært å lese eller som leser sakte **skal** derfor kartlegges med hensyn til bokstav-lydkunnskap. Mange barn som leser svakere enn forventet for alderen har mangelfull automatisering av lydene. De som har lært å lese kan kanskje de fleste lydene eller alle lydene i lavt tempo, men faller igjennom når tempoet øker. Langsom lesing og/eller liten fremgang kan ha sammenheng med dårlig automatiserte bokstav-lydsamsvar. Samtidig er det viktig å være seg bevisst at dette sjelden er eneste årsak til svak leseutvikling.

Kartlegging av ferdighet i bokstav-lydassosiasjon har til hensikt å få vite hvilke lyder eleven *kan* og ikke kan, og hvilke lyder som er **automatisert**.

Kan eleven lydene til bokstavene?

En systematisk gjennomgang av alle bokstavene foretas for å sjekke om elevene kan lydene i langsomt tempo. «Kartlegging av lyder og lesetempo før og under øving med

Tempolex bedre lesing».

Er lydene til bokstavene *automatiserte*?

En ting er å kunne bokstavlydene, noe helt annet er om lydene er automatisert. Det vil si om eleven kan hurtigbenevne lydene til alle bokstavene, når bokstavene presenteres i tilfeldig rekkefølge. Eleven leser så mange lyder han/hun kan i løpet av 30 sekunder.

En tommelfingerregel for de som har lært å lese, men ikke har tilfredsstillende flyt og tempo i lesingen, er: Dersom eleven leser bokstavlydene med et tempo på 50 bokstavlyder pr minutt eller lavere i første omgang, så er ikke bokstavlydene automatiserte. Dårlig automatisert lydalfabet kan være noe av årsaken til dårlig leseflyt. En kan velge å gjennomføre de 10 omgangene som programmet er forhåndsinnstilt på for å se hvordan tempoet utvikler seg i løpet av 10 omganger. Dersom elever mot slutten av 3. klasse og eldre, ikke har oppnådd en rekord på 80 til 100 lyder pr. minutt bør det øves på lydene. Klarer eleven det akkurat bør det også øves til eleven oppnår en rekord på minimum 80 til 100 lyder pr. minutt. Eleven kan med fordel øve med rekord i dette området i 4-5 dager. For elever i sjuende klasse og oppover er det en fordel om rekorden ligger mellom 100 og 120 eller høyere, i noen dager.

Dersom eleven jevnt over oppnår et tempo på 80 til 100 (100 til 120) bokstavlyder pr. minutt under utprøving er det grunn til å konkludere med at bokstav-lydsamsvaret er automatisert. Da er det i alle fall lite sannsynlig at automatiserte bokstav-lydsamsvar en medvirkende årsak til dårlig leseflyt.

STAS-prøven FO-3 har normer for benevningshastighet for store og små bokstaver (og tall) fra 2. - 10. klasse basert på omtrent 100 elever for hvert klassetrinn. Prøvene tar bare 2. minutter å administrere.

Det kan imidlertid være at en elev oppnår et tempo på 80 til 100 bokstavlyder pr minutt uten at alle bokstavlydene er automatisert. Det kan være at eleven kan de aller fleste bokstavlydene godt, men f.eks. blander b og d. Dette oppdages ved at eleven har litt latens ved b og d under testing, eller en oppdager det når eleven leser. I så fall bør b og d mengdetrenes ved hjelp av en liste med b, d og f.eks. s, eventuelt en bokstav til som er lett å lydére og som eleven kan godt. Har eleven andre sammenblandinger bør det øves på disse i lister med få bokstaver, før en øver på hele alfabetet. For en del elever vil det være mest hensiktsmessig å ta vekk c, q, w, x og z når en øver på «hele alfabetet» for å optimalisere treningen. Det er særlig viktig å ta vekk q for de som blander b, d og p.

Tema 01 – Enkel fonologisk vei

God leseopplæring starter ofte med å lære *enkel fonologisk vei*. Dette innebærer at en lærer å avkode nye og ukjente ord og nonord ved å lydére (sette lyd på bokstavene i det ukjente ordet), trekke lydene sammen og finne hvilket *talt* ord det er (aksess til ordets lydrepresentasjon i leksikon, dvs. barnets mentale ordbok som til nå bare har blitt brukt til å forstå og produsere *talt* språk). Sammentrekning og aksess til leksikon krever god fonologisk bevissthet – særlig fonembevissthet – og god kunnskap om de grunnleggende bokstav-lydsamsvarene. 60 års forskning viser dette.

Begynneropplæringen med «Tempolex bedre lesing» er en opplæring i enkel fonologisk vei. Eventuelle ortografiske representasjoner («ordbilder») elevene danner underveis er en bonus, men automatisering/flyt er ikke *hovedtemaet* ennå. Bokstav-lydsamsvarene må imidlertid *automatiseres* godt. For å lette innlæringen av fonologisk vei foregår *hele* den første leseopplæringen med *bare* lydrette ord og nonord. Begrunnelser for bruk av bare lydrette ord, se «Rasjonale for valg av ordlister og ord i Tempolex bedre lesing».

Ordlistekatalogene 2-8 inneholder innlærings- og øvingsmetoder for enkel fonologisk vei. Målgruppen er begynnere og barn som strever med å lese nye ord og nonord. Det er lagt opp til ulike måter å lære eleven lydene til bokstavene på ved at det er flere Start kataloger.

Katalog 01 – Innlæring av bokstavlyder

Eleven lærer 8 bokstavlyder om gangen. For å lette den første lyd-sammentrekningen innføres først vokaler og frontale kontinuanter, det vil si lyder som uttales foran i munnen og kan holdes på eller synges sammen. Under bokstavlæringen bør lærer også gjøre eleven kjent med lydens uttalemønster. Se skrevet om Lydenes uttalemønster. Dette skrevet inneholder også andre tips til å bevisstgjøre eleven for lydene. En detaljert beskrivelse av en begynneropplæring som benytter «Tempolex bedre lesing» / «Tempolex bedre staving», kan du finne under: Begynneropplæring med «Tempolex bedre lesing». Disse to skrivenne er særlig viktig for lærere til elever som strever med å knekke lesekode.

[Her kan du høre lydene til bokstavene](#), for deg som trenger en påminning for å være sikker, eller for deg som ikke husker lyden til en bestemt bokstav (for de bokstavene det oppgis to lyder, velg en av de når du øver).

Ønsker du å benytte «Tempolex bedre lesing» for å hjelpe elevene å knekke lesekode les først «Om å komme i gang med «Tempolex bedre lesing», Så «Begynneropplæring med Tempolex bedre lesing» og til slutt: «Prosedyre for hvordan øve med Tempolex bedre lesing for å knekke lesekode».

Katalog 02 - Høyfrekvente lydrette to-lydsord

Denne katalogen består av bare *høyfrekvente* lydrette to-lydsord. Listene er satt sammen etter følgende tre prinsipper:

1. Alle de lydrette to-lydsordene blant de 500 mest høyfrekvente ordene i skriftspråket er med på listene. De er lagt inn i ordlistene basert på deres frekvens i språket (De mest høyfrekvente forekommer i første liste etc). Kontinuanter og vokaler ligger først.
2. I tillegg er det tatt med noen lydrette to-lydsord som er høyfrekvente i leseverk for *barn*.
3. Unntaksord fra at kort vokal som regel etterfølges av dobbel konsonant regnes som lydrette i disse listene (at, et)

Katalog 03 - Setninger med lydrette to-lydsord

Med unntak av de «lydrette 3-lydsbarna, Ali og Ina», består **katalog 05** bare av setninger med lydrette to-lydsord. To ikke-lydrette ord (er, og) måtte tas med for å få til setninger. Det er *ikke* lagt vekt på «litterære kvaliteter».

Når en lærer å lese og automatisere leseprosessen, er det viktig med variasjon for å opprettholde motivasjonen. Først øves det på lyder, så sammentrekning og så enkeltord. Målet med å kunne lese er å oppfatte innholdet i sammenhengende tekst. De enkle setningene i denne modulen er tenkt som elevens første møte med å lese hele setninger. Først da vil eleven virkelig få opplevelsen av: ***Nå kan jeg lese!***

Katalog 04 - Høyfrekvente lydrette tre-lydsord

Denne katalogen inneholder bare høyfrekvente lydrette tre-lydsord. Ordlistene er satt sammen etter følgende tre prinsipper:

1. Alle de lydrette tre-lydsordene blant de 500 mest høyfrekvente ordene er tatt med. De er lagt inn i ordlistene basert på deres frekvens i skriftspråket (De mest høyfrekvente forekommer på første liste etc).
2. I tillegg er det tatt med noen tre-lydsord som er høyfrekvente i leseverk for *barn* som er basert på en lydmetode.
3. Regelord som at kort vokal som regel staves med påfølgende dobbel konsonant regnes her ikke som lydrette og er ikke med på listene. Derimot har en tatt med mange av unntaksordene hvor kort vokal *ikke* etterfølges av dobbelkonsonant (til, den, han, hun etc).

Katalog 05 - Tekster med lydrette tre-lydsord

Under **Katalog 03** leste eleven hele setninger. I **Katalog 05** møter eleven flere setninger (01-09), men også små fortellinger (10-34). Bortsett fra de ikke-lydrette ordene **og**, **er** og **det** som måtte tas med for å få til nok variasjon, er alle ordene i denne katalogen lydrette to- og tre-lydsord.

Setningene og fortellingene er også laget for at elever som behersker enkel fonologisk vei skal øve på å avkode *nye* og *ukjente* enkle lydrette ord. Derfor er det med hensikt tatt med noen 3-lydsord som ikke er gjennomgått før og som heller ikke er blant de mest høyfrekvente.

Det er også lagt vekt på at ord og setningsdeler skal gjentas. Dette for å oppnå overlæring og automatisering: Det anbefales at setningene og fortellingene gjenleses 3-5 ganger. Dette fordi forskningen entydig viser at repetert lesing av sammenhengende tekst bedrer nøyaktighet, hastighet og automatisering/flyt i avkodingen. Programmet er laget slik at en leser på tid. En kan derfor ikke stille inn programmet for å lese teksten 5 ganger. Dette er løst slik at en leser 30, 45, 60 eller 90 sekunder 5 ganger, avhengig av lengden på fortellingene. Det innebærer at en leser til programmet stopper, det vil si at eleven slutter å lese selv om han/hun er midt inne i en fortelling. Hvis eleven har lest hele teksten før tiden er omme, begynner han fra begynnelsen igjen!

Innholdet passer for elever som har øvd «Tempolex bedre lesing» til og med katalog 6. Setningene og fortellingene kan også brukes av elever som ikke har hatt opplæring ved hjelp av «Tempolex bedre lesing», men som i noen grad mestrer enkel fonologisk vei og trenger mer øvelse.

Dersom eleven fortsatt strever med enkel fonologisk vei anbefales at han trener videre under **Tema 03** - «Avansert fonologisk vei», **Katalog 02** - «Enkle Lydrette Rim», **Ordlisterne 01-14**. Disse listene inneholder enkle lydrette to- og tre-lydsord med lydrette rim. Sammen med allitterasjonene i **Tema 01** - «Enkel fonologisk vei», **Katalog 01** - «Innlæring av bokstavlyder» er dette øvelse i fonologisk bevissthet. «Tempolex bedre lesing» inneholder også *Støttetrening i Fonemanalyse*. Dette er setninger som hjelper eleven til å oppfatte framlyd og utlyd i nye lydrette trelydsord. Disse setningene trener m.a.o. både fonemanalyse og enkel fonologisk vei.

- Se: «Støttetrening i Fonemanalyse»

Dersom lærer vurderer at det er hensiktsmessig at eleven øver med lengre lydrette ord enn tre-lydsord, anbefales **Tema 03** - «Avansert fonologisk vei», **Katalog 01** - «Stavelser». Ordene i denne katalogen består av to *vanlige* stavelser som danner lydrette fire- eller fem-lydsord.

Katalog 06 - Nonord

Begynn med Ordliste **01...** og lær eleven å trekke sammen to lyder til nonord. Øvingen foregår ved at lærer foretar en grunnøving gjennom direkte instruksjon ved at han/hun viser hvordan en trekker sammen to bokstavlyder til et nonord.

Fase 1 (Innlæringsfasen): Lærer drar sammen nonordet (mens han/hun peker på bokstavene) – eleven gjentar – lærer gjentar. Svært viktig at eleven ser på nonordet både når lærer trekker sammen lydene til nonord og når eleven selv sier nonordet. Denne prosedyren gjentas for hvert ord. Når en har øvd så lenge at eleven begynner å klare å trekke sammen nonordet uten at lærere sier nonordet først, går en over til å øve flyt. Nonordet skal uttales lydrett, dvs. at de uttales /de/ og ikke /di/.

Fase 2 (Flytfasen): I «Flytfasen» er det bare eleven som leser de nonordene eleven har øvd på i «Innlæringsfasen». Etter å ha øvd på disse ordene til eleven har oppnådd flyt (80 til 100 nonord pr minutt eller et noe lavere nivå for de som har vansker med å nå 80 til 100 i første omgang) fortsetter en med Ordliste 2, 3 osv. Når lærer vurderer at eleven mestrer å trekke sammen to lyder til et nonord forsøker en en ny liste som det ikke er

øvd på. For denne listen hopper en over «Innlæringsfasen» for å se om eleven mestrer å trekke sammen uten at lærer viser først.

En god måte å fastsette en elevs flytnivå på er å se hvor tempoet stabiliserer seg. Det vil si på hvilke nivå ligger rekordene over tid. Dersom rekordene ligger mellom 40 og 60 i 4-5 dager, da er det elevens nåværende flytnivå. Et minimum på 80-100 er anbefalt flytkriterium for lesing av enkeltord (her nonord), men for noen er dette flytkriteriumet for høyt i starten. Etter som øvingen skrider frem så vil de fleste oppnå flytkriteriumet på 80 til 100. En god del vil fortsette å øke til høyere nivåer. Det nye nivået blir da dette individs flytkriterium for kommende lister. Noen elever har en problematikk som gjør at de aldri vil oppnå et flytkriterium på 80-100. De benytter det flytnivået de stabiliserer seg på.

Øv så på *sammentrekning av lyder til ord*. **Velg «04-Høyfrekvente Lydrette to-lydsord»** og start med Ordliste **01**. Fra og med Ordlistekatalog «**04-Høyfrekvente Lydrette To-lydsord**» av er øvingene like, uavhengig av hvilken måte eleven har lært bokstavlyder og sammentrekning av lyder til «ord» i «**02-Start**» eller om lydene er lært på annen måte.

Etter at eleven har lært å avkode er det ikke nødvendig å gå via «Innlæringsfasen», fordi nå skal eleven kunne trekke sammen lyder til ord.

04-Høyfrekvente Lydrette To-lydsord kan være startpunkt for elever som har lært lydene og lydsammentrekning på annen måte enn med «Tempolex bedre lesing».

Katalog 07 - Grafemer med flere bokstaver

Til nå har all bokstavlæring og alle ord i «Tempolex bedre lesing» vært lydrette. Begrunnelsen for dette finner man i «Rasjonale for valg av ordlister og ord i Tempolex bedre lesing». Resten av øvelsene i «Tempolex bedre lesing» består av ordlister og tekster som også inneholder ikke-lydrette ord. Som overgang og innføring omtales og øves det her i **katalog 08** kort med flere fonemer (språklyder) som staves med to eller flere bokstaver og som staves på alternative måter i forskjellige ord. Grafemer som behandles i **katalog 08** er:

skj sj kj ng hv hj gj og diftongene **ei øy au ai**.

Ordliste 01 i Katalog 07 inneholder en liste med disse grafemene. Den skal innlæres og overlæres på vanlig «Tempolex bedre lesing» måte. Eleven *skal* lese hver enhet som *én* lyd.

Ordlistene 02 og 03 inneholder korte, høyfrekvente ord som disse grafemene inngår i. Disse ordene repeteres m.a.o. i **Katalog 01-Høyfrekvente Korte Ord**.

Før en starter med Ordliste 1 må eleven få en forklaring langs følgende linjer.

Forklar at /sj/-lyden er *én* lyd. La eleven lytte til ord med lyden i, lytte til /sj/-lyden isolert og bli kjent med hvor og hvordan den uttales i munnen. Forklar så at denne lyden kan skrives på flere måter. De to viktigste er skj og sj. Vi skriver altså *én* lyd med 3 eller

2 bokstaver. Presiser at /sj/-lyden *ikke* er en blanding av eller rekkefølge av enkeltlydene /s/+/k/+/j/ eller /s/+/j/

Samme type forklaring må eleven få i forhold til /kj/-lyden og /ng/-lyden. De er også *enkeltlyder* som ofte staves med to bokstaver.

Forklar også eleven at når bokstaven h står foran v som i **hv** er bokstaven h stum. Den har ingen lyd og sier ikke noe. V'en som kommer etterpå viser bort *lyden* til bokstaven h.

Samme type forklaring får eleven om **hj** og **gj**. Bokstavene h og g er stumme foran bokstaven j. De sier ikke noe når de står foran j. j'en jager bort *lyden* til h og g foran seg.

Pek så på hver diftong og uttal overtydelig hver enkelt lyd.

Tema 02 – Ortografisk vei

Ortografisk avkodingsferdighet bestemmer i stor grad leseflyt som igjen viser stor sammenheng med leseforståelse. Ortografisk avkodingsferdighet bygger på god ferdighet i fonologisk avkodning og vokser frem gjennom mye og gjentatt eksponering for skrevne ord, dvs. leseerfaring og leseøvelse. Presisjonsopplæring og repetert lesing består i hyppig gjenlesing av de samme ordene i løpet av kort tid. Forskning viser at disse metodene er spesielt effektive i innlæring og overlæring av automatiserte ortografisk representasjoner og derved leseflyt. Det er særlig viktig at eleven utvikler presise og lett tilgjengelige ortografiske representasjoner («ordbilder») av de 500-600 mest høyfrekvente ordene fordi de utgjør over 60 % av all tekst. **Katalogene 01, 02 og 03** under **Tema 02**, og **Katalog 01** under **Tema 05** - «Fortellinger – Fabler – Vers» er spesielt utviklet med dette for øyet.

01 - Høyfrekvente korte ord

I **Katalog 01** – «Høyfrekvente korte ord» presenteres de korteste av de 5-600 mest høyfrekvente ordene i norske tekster. Ordlistene består av både lydrette og ikke-lydrette ord. Elever som har fulgt progresjonen i «Tempolex bedre lesing» har øvd på mange av de lydrette av disse ordene tidligere. Disse lydrette ordene kommer nå i blanding med høyfrekvente ikke-lydrette ord som eleven ikke har øvd på tidligere. Blandingen av ord eleven kan godt med nye ord, gir et godt utgangspunkt for å øve for å oppnå god flyt på høyfrekvente ord.

Avkodning av høyfrekvente ord med flyt er en fordel for å oppnå god flyt i meningsbærende tekst fordi de 500 mest høyfrekvente ordene utgjør ca. 60 % av en vanlig tekst.

Katalog 02 - Tekst med høyfrekvente ikke-lydrette ord

Katalog 02 - «Tekster med høyfrekvente ikke-lydrette ord» består av *Setninger med ikke-lydrette ord* (liste 01-11) og *Fortellinger med ikke-lydrette ord* (liste 12-26). Eleven kan øve med den ene eller den andre eller begge. Tekstene er konstruert rundt noen svært høyfrekvente ikke-lydrette småord som stadig gjentas. Disse ordene kan være vanskelige å avkode og stave med en ren fonologisk strategi. Noen velfungerende dyslektikere strever med dem hele livet.

Småordene omfatter bl.a. **de, det, og, gi, gir, gitt, gikk, gjøre, gjør, gjort, skje, ung, hjelp** og **hjem**. Ordene **er, her, der, hver** og **jeg, meg, deg, seg** står sammen i **Katalog 1** – «Høyfrekvente korte ord» og øves sammen i tekstene også. **Katalog 01** – «Høyfrekvente korte ord» inneholder også **Ordliste «15-Ord-o uttales å»** (**også, godt, for, ofte, nok, kom, oss, form, over, lov, folk, kort**). Disse høyfrekvente småordene hvor å-lyden staves med o forekommer sammen også her i tekstene. Den samme typen organisering finnes i **Ordliste «26-Ord-hv-stum h»** i **Katalog 01** og her i tekstene for spørreordene med hv- (**hva, hvem, hvis, hvor, hver, hvert, hvorfor, hvordan**).

Overskriftene på setningene og fortellingene gir informasjon om hvilket ord eller gruppe av ord som er i fokus.

Hensiktene med Tekster med «Høyfrekvente ikke-lydrette ord er flere:

1. Gi elevene lesetrening med ikke-lydrette småord i enkel sammenhengende tekst. Derfor er de fleste av de øvrige i ordene i tekstene enkle lydrette ord.
2. Hjelp elevene til også å støtte seg på småordenes betydning og meningsinnhold når de skal lære å automatisere ordene som ortografiske representasjoner («ordbilder»).
3. Gi muligheter for repetert lesing av sammenhengende tekst – noe en vet fremmer nøyaktighet, hastighet og automatisering i avkodingen. Det skaper dessuten variasjon fra alle ordlistene i «Tempolex bedre lesing» og bidrar til øket motivasjon.
4. Ut over dette har tekstene ingen litterær verdi.

Innholdet passer for elever som har øvd «Tempolex bedre lesing» til og med **Katalog 01** – «Høyfrekvente korte ord» under **Tema 02** – «Ortografisk vei».

Setningene og fortellingene kan også brukes av elever som ikke har fått opplæring med «Tempolex bedre lesing», men som mestrer enkel fonologisk vei og avkoding av 3-4 lydsord. Disse elevene bør øve flyt med **Katalog 01** – «Høyfrekvente korte ord» under **Tema 02** – «Ortografisk vei» før de begynner med **Katalog 02** – «Tekster med høyfrekvente ikke-lydrette ord».

Under **Katalog 03** (**Tema 02**) presenteres de middels lange og de lengste av de 5-600 mest høyfrekvente ordene. Denne listen består av både lydrette og ikke-lydrette ord. Hvis eleven *bare* har fått opplæring med «Tempolex bedre lesing» vil både de lydrette og de ikke-lydrette ordene være ukjente for eleven.

For **Tema 02** – «Ortografisk vei» - er hovedfokuset dannelse av ortografiske representasjoner og ortografiske vei inn i leksikon med **god automatisering og flyt som mål**. For **Katalog 01 og 03** har Presisjonsopplæring sin hovedanvendelse. Repetert lesing av sammenhengende tekst i **Katalog 02** og ikke minst de enkleste tekstene i **Tema 05** – «Fortellinger, Fabler og Vers». Lesing av fortellinger, fabler og vers fremmer også ortografisk avkoding og leseflyt. Lettlestbøker og stoff fra leseopplæringsverker o.l. bør også brukes her.

Det overlates til lærer å finne tilpasset lesestoff. Svært viktig at lesestoffet er godt tilpasset, dvs. at det i alle fall ikke er for vanskelig. Etter at eleven har lest et variert utvalg av enkle tekster kan øvingen med **Katalog 03** – «Høyfrekvente lange ord» intensiveres og alternere med tekstlesing.

Frem til og med **Tema 02** har målet vært å lære eleven å lese og oppnå en leseferdighet som setter eleven i stand til å lese enkle fortellinger.

Fra og med **Tema 03** – «Avansert fonologisk vei» er hensikten å videreutvikle og automatisere leseferdigheten. I fortsettelsen trenger en ikke følge en forhåndsbestemt vei, men en bør velge ut øvingsoppgaver basert på hva eleven strever med eller hva en vurderer eleven vil profitere mest på. Målet er nå å lære avansert fonologisk

avkodingsvei, bøyningssendelser, morfembasert lesing og særtrenerer mer på ord med ikke-lydrett stavemåte. Slik bruk av «Tempolex bedre lesing» er omtalt nærmere i veilederne:

Spesialundervisning og tilpasset opplæring med «Tempolex bedre lesing» og STAS og «Tempolex bedre lesing».

For utdyping av slike mer diagnostisk baserte arbeidsformer med Tempolex basert på STAS-skårer vises det til Jan Erik Klinkenbergs artikkel: «Utvikling av avkoding og leseflyt» i *Spesialpedagogikk* 2015, 3. s. 34-45.

Tema 03 – Avansert fonologisk vei

Avansert fonologisk vei er en raskere og mer effektiv måte å avkode nye og ukjente ord på enn *enkel fonologisk vei*. Avkodingen foregår med større orddeler enn enkelfonemer: stavelser, enkle lydrette rim, opptakter med konsonantklynger, konsonantklynger i utlyd, retroflekser, og kompliserte og lydstridige rim.

En faglig beskrivelse av avansert fonologisk vei beregnet på lærere finner man i

- Tempolexveilederen: «Fra enkel til avansert fonologisk avkodingsvei»
- For andre måter å trene stavelser, opptakter og rim på se Klinkenberg, 2005.

Katalog 01 - Stavelser

Avansert fonologisk vei hjelper eleven til hurtigere, sikrere og mer uanstrengt avkoding av nye og ukjente ord. Avansert fonologisk vei foregår ved å bruke større enheter som stavelser, opptakter og rim i avkodingen av nye ord.

Katalog 01 inneholder høyfrekvente stavelser. De fleste av dem er tidligere lest som tolydsord, men nå er fokuset *lydmønsteret*. Dette brukes til å lese enkle, lydrette tostavellesord med 4 eller 5 lyder. Målet er at eleven skal lære at det er hensiktsmessig å avkode noen ord som en syntese av stavelser.

Bare enkle og vanlige stavelser inngår i denne katalogen. Eleven skal overlære-, danne representasjoner av- og automatisere disse høyfrekvente stavelsene slik at de kan leses som enheter. Stavelsene brukes så i avkodingen av ord som inneholder disse stavelsene. Stavelsene er:

vi se ri lå la få tå så ta to te re ha ba

Som stavelser i andre ord beholder de sin lyd og uttale, men ikke sin mening. De er svært produktive – de forekommer som stavelser i mange norske flerstavellesord. Eleven bør repetere og automatisere disse stavelsene med vanlig «Tempolex bedre lesing»-trening før en går videre. Derfor danner de **Ordliste 01** i **Katalog 01** (**Tema 03**).

Det finnes også noen høyfrekvente og meningsløse stavelser som inngår i mange flerstavellesord. Disse nonordstavelsene er bl.a.

ke ne pe ve ge ma de

Disse nonordstavelsene utgjør **Ordliste 02** i denne katalogen. Lista bør leses og gjenleses til nøyaktighet, tempo og automatisering er oppnådd.

Eleven bør også forklares at som stavelse i andre ord uttales -de eller de- som /de/ - ikke /di/ som han er vant til når de står alene.

Etter en gjennomgang av stavelsene følger lister av tostavellesord hvor en og samme stavelse går igjen i alle ordene. Alle ordene er lydrette. De har strukturen KVKV unntatt 2-3 ord per liste som har en konsonantklynge som opptakt KVKV eller er KVKVK. Det er lagt vekt på å bruke vanlige ord. (KVKV betyr at ordet er bygd opp med **k**onsonant, **v**okal, **k**onsonant, **v**okal)

Siden ordene på listene er lydrette kan treningen på stavelser begynne når eleven har arbeidet litt med 3-4-lydsord i «Tempolex bedre lesing». Elever som ikke har benyttet «Tempolex bedre lesing» før, bør også i forkant av disse øvelsene beherske avkoding av 3-4-lydsord.

Katalog 02 - Enkle lydrette rim

Opptakter og rim er funksjonelle enheter i persepsjon og produksjon av tale, og i avkoding og staving. Kunnskap om stavemønsteret til mange rim danner noe av grunnlaget for avansert fonologisk vei. Dette medfører at avkodingen av nye og ukjente ord blir raskere, nøyaktigere og mindre mentalt anstrengende.

Enkle lydrette rim i «Tempolex bedre lesing» inneholder enkle, vanlige og lydrette rimord med tilsvarende stavemønstre. Bare rim-enheter som forekommer i mange norske ord (produktive enheter) er tatt med. Fordi det er mange norske ord med disse rimene, er bare et utvalg tatt med. Generalisering lettes derfor og er et mål med øvelsen.

En har prøvd å unngå ord hvor rimet skrives på forskjellige måter (f.eks. sand, mann, kan)

De rimstavingsenhetene som inngår i «02 - Enkle lydrette rim» er:

-i, -e, -a, -å, -y, -o, -ar, -år, -ak, -ur, -us, -ør, -or, -am, -age, -ike, -are, -ant, -est

Mer kompliserte rim og rim som staves på ikke-lydrette måter finner man i «15- Kompliserte og Ikke-lydrette rim.»

De første av disse enkle rimene kan også brukes som supplement i den første leseopplæringen (se **Tema 01** – «Enkel fonologisk vei» - **Katalog 05** – «Tekster med lydrette tre-lydsord»).

Katalog 03 - Opptakter med konsonantklynger

Listene i denne katalogen inneholder alle de vanligste konsonantklyngene som forekommer i starten av norske ord. Enkeltbokstaver som opptakt byr på mindre vansker og er ikke med. I det følgende har hver enkelt konsonantklynge sin egen liste hvor klyngen forekommer i 8-10 ord. En har forsøkt å velge vanlige, mye brukte ord. Ordene er lydmessig relativt enkle bortsett fra konsonantklyngen. Både ønsket om å øve på mye anvendte ord og ønsket om å repetere bøyninger, gjør at listene inneholder en god del bøyninger av høyfrekvente ord (slå, slår, slo, slag - spørre, spurte o.l.).

Etter hver fjerde ordliste med konsonantklynger følger en liste med 8 ord hvor de 4 foregående klyngene er representert i 2 ord på hver liste. Ordene i disse listene er «nye»

– de forekommer ikke på de opprinnelige listene. De er ment som en enkel sjekk på om treningen på konsonantklyngene har gitt utbytte og blir overført til nye ord.

En gjør oppmerksom på at grafemene kj-, skj-, sj-, og sk- foran i og y inngår i listene. Dette er ikke konsonantklynger, men grafemer som representerer henholdsvis /kj/-lyden og /sj/-lyden. De er tatt med på grunn av de vanskene de ofte volder og fordi det er en fordel med blokkpresentasjon også av disse. Spesielt nyttig er det med en liste med sk- foran i og y hvor sk representerer /sj/-lyden. På neste liste forekommer sk- foran andre vokaler og representerer da konsonantklyngen /sk/. Digrafene hj- og gj- er tatt med som representerende /j/-lyden med samme begrunnelse.

Mange elever uttaler naturlig /sl/-klyngen som /sjl/. Dette bør tillates, men en bør påpeke at den skal skrives sl og at mange også uttaler den /sl/.

Opptaktene som det trenes på i egne lister er:

bl-, br-, dr-, fl-, fr-, gj-, gl-, gr-, hj-, kj-, kl-, kr-, pl-, pr-, sj-, sk-, sl-, sm-, sn-, sp-, st-, sv-, skj-, skr-, skv-, spr-, str-, tr- og vr-.

Katalog 04 – Konsonantklynger i utlyd

Feil i staving og avkodning av konsonantklynger i utlyd er ikke uvanlig. Ofte består feilene i utelatelse eller rekkefølgefeil i den første lyden i konsonantklyngen (VKK) I Tempolex er det mulig å øve de vanligste utlyds-klyngene i norsk. Viss eleven gjør slike avkodingsfeil anbefales det at lærer og elev analyserer ord som inneholder konsonantklyngen sammen og at lærer fremhever den aktuelle lyden. Lærer kan også høytlese ord med den aktuelle lyden vektlagt og overtynlig uttalt mens de ser på bokstaven. Eleven bes så om å imitere. Deretter kan eleven lese ordlistene i **Katalog 04** med vanlig Tempolexmetodikk. Konsonantklynger i disse ordlistene er:

-lt, -nt, -st, -sk, -ks, -rt, -rk, -rm, -pt, -nsk, -rmt, -rkt, -lsk, -kst og -fst.

Katalog 05 - Retrofleksjer

Moats (1996) hevder at utelatelse eller forvekslinger ofte forekommer når en likvid (r, l) kommer foran en ny konsonant i en konsonantklynge. Hun tror at dette kan være blant de lydstridige stavefeilene som skiller eldre elever som har de *alvorligste og mest gjenstridige* lese- og stavevanske fra andre. Barn med *alvorlig* dysleksi er blant dem, mener Moats. Det er imidlertid uklart hvorvidt denne vansken skiller slike elever fra yngre elever som er matchet for *stavealder*. Det kan også diskuteres hvor «fonologiske» slike stavefeil er: I det norske skriftspråket brukes ofte stavemønstre som -rl (særlig), -rn (barn), -rt (ert) og -rd (gård uttalt med tjukk /l/) til å representere retroflekslyder. *Retrofleksene* er enkeltlyder i standard østnorsk. De uttales ved å bøye tungebladet oppover for deretter å slå det raskt fremover. En retrofleks er én lyd. Dette gjør -rl, -rn, -rt og -rd til digrafer (sammensatte grafemer) som representerer hver sin retrofleks språklyd i standard østnorsk. I flere andre dialekter uttales slike ord med ekte konsonantklynger – ikke sjelden med skarre-r.

Tiltak for å korrigere utelatelser eller forvekslinger av bokstaver som representerer retrofleksjer, bør gå veien om å gjøre dem om til ekte konsonantklynger under *staving og avkodning*. Lærer modellerer og ber elevene lese og uttale digrafen som det øves på som en ekte konsonantklynge. Da uttales f.eks. /barn/ med lydene /r+/n/ tydelig uttalt, men trukket sammen til en konsonantklynge. Elevene bør dernest lese flere ord med retrofleksen og uttale den som en konsonantklynge. Klyngen kan deretter lydanalyseres på vanlig måte. Ordlistene i **Katalog-05.1** (-rl), 05.2 (-rn), 05.3 (-rt) og 05.4 (-rd) består av lister av øvingsord med de aktuelle retrofleksene. **Tema 04** – «Avansert fonologisk vei» - **Katalog 05** – «Retrofleksjer».

Noen retrofleksjer er lettere å stave ved å anvende det morfologiske prinsippet. Dette gjelder spesielt retrofleksen som staves med bokstavene -rl i ord som ærlig, særlig, vårlig, farlig etc. Disse ordene har sitt opphav i ord som ære, sær, vår og fare. De beholder stavemåten til disse rotmorfemene også når de får endelsen -lig som alltid staves med en stum g. Derfor skriver vi **farlig** selv om vi aldri så mye sier /fali/. Vi skriver også ærlig og særlig med æ – ikke med e som er regelen når en /æ/-lyd etterfølges av bokstaven r + ny konsonant. Årsaken er at ærlig og særlig er slektsord av ære og sær. De beholder bokstaven æ i avledede former.

Som nevnt er det viktig at lærer regelmessig tar elevene med på å utforske og illustrere det morfologiske prinsippet (slektsordprinsippet). Ordenes opprinnelse skal avspeiles i stavemåten til slektingene. Som beskrevet i neste kapittel bør litt eldre elever ledes til å oppdage, høre og selv si slikt som:

«/Fali/ staves /farlig/ fordi det er slektsord av fare».

Vanskene med vokaler og retrofleksjer kan ikke avhjelpes bare ved en enkel fonologisk stavestrategi. Slike vansker og deres løsning kan gi et bidrag til at elevene får en begynnende forståelse for at noen ord ikke staves akkurat slik som de lyder. Dette kan være en god overgang til å lære å stave ikke-lydrette ord. Staving av ikke-lydrette ord krever noe mer enn fonemanalyse og fonologisk stavestrategi, men presis fonemanalyse ligger i bunnen.

Katalog 06 - Kompliserte og ikke-lydrette rim

Opptakter og rim er som nevnt funksjonelle enheter i persepsjon og produksjon av tale, og i avkodning og staving. I lesing er rimenheter en del av avansert fonologisk vei eller analogilesing. Man avkoder da nye ord ved å oversette flere kjente bokstaver i ordet til et kjent lydmønster (fritt → /fr/ + /itt/ = /fritt/. Dette er raskere, sikrere og mindre mentalt anstrengende enn den omstendelige 1-1 omkodingen i enkle fonologiske vei.

Denne katalogen inneholder rimstavingsenheter som kan brukes til å trene avansert fonologisk vei. Det er valgt ut enheter som går igjen i mange ord (produktive enheter) og som staves på samme måte. Dette letter generaliseringen til nye ord som rimenheten også forekommer i.

Avanserte og Ikke-lydrette Rim inneholder mer kompliserte rimstavingsenheter enn Enkle Lydrette Rim. Mange av dem staves på «ikke-lydrette» måter. Kjennskap til disse rim-stavingsenhetene gjør det også lettere å stave de ikke-lydrette ordene de forekommer i.

I det følgende er rimenhetene først ført opp på to ordlister. Det anbefales at eleven overlærer og automatiserer rimstavingsenhetene på disse listene.

Et nøkkelord til hver rimliste følger så på to ordlister. Derneft behandles hver rimenhet på to måter. På den første ordlista forekommer den til slutt i ordene (bank, plank, tank). Derneft følger en liste hvor det følger en bøyning *etter* rimenheten (banken, plankene, tanker). Hensikten er å hjelpe eleven til å identifisere og anvende rimenheten også *inne* i ord. Repetisjon og overlæring av bøyningssendelser som forekommer under **Tema 04 – «Om bøyningssendelser»** i **Katalogene 01, 02 og 03** oppnås også på denne måten. Rimenhetene i «Kompliserte og ikke-lydrette rim» er:

-aske, -inne, -ette, -att, -ett, -ull, -itt, -ang, -ank, -eng, -enke, -inge -opp, -okk, -ung.

Tema 04 – Om bøyningsendelser

Noen elever - bl.a. mange dyslektikere - avkoder ord hovedsakelig ved å memorere og bruke ordstammen (frie morfemer) som enhet når de avkoder. De strever imidlertid ofte med å avkode bøyningsendelsene (bundne morfemer) i ord. Dette viser seg ved at bøyningsendelser ofte utelates, forveksles, feil-leses eller avkodes langsomt, anstrengt og uten flyt. Regelmessige bøyningsendelser forekommer i en mengde ord i enhver tekst. Derfor er det hensiktsmessig å lære og automatisere bøyningsendelser som enheter slik at de danner grunnlag for generalisering til all lesing.

Katalogene «01-Substantivbøyninger, 02-Verbbøyninger og 03-Adjektivbøyninger» inneholder forklaringer, innlæring og automatisering av bøyningsendelser som avkodingsenheter. De er bygd opp på samme måte:

- En kort informasjon til *lærer*
- Et eksempelark med en enkel sammenhengende tekst som illustrerer og uthever bøyningsendelsene. Dette arket er til for at *lærer og elev* skal kunne se på og lese det sammen (som en side eller på overhead).
- Ordlister med bøyningsendelser. Eleven skal øve til disse til flyt på den måten en vanligvis gjør i «Tempolex bedre lesing».

Katalog 01 - Substantivbøyninger

Eleven gis en kort forklaring og eksempel på regelmessige substantivbøyninger. Noen uttømmende forklaring trengs ikke fordi eleven i sitt talespråk i flere år har brukt slike bøyningsendelser som meningsfulle enheter og på riktig måte. Det han nå skal lære er å bli *bevisst* dem og lære de *stavemønstrene* til slutt i mange skrevne ord som tilsvarer disse bøyningsformene. Disse bøyningsendelsene skal overlæres og automatiseres som enheter slik at de *nøyaktig, raskt og uanstrengt* kan identifiseres og avkodes under lesing også av nye og ukjente ord. Eleven skal overlære, lagre og automatisere bøyningsmønstrene som enhetlige og fullstendige ortografiske representasjoner som han kan gjenkjenne hurtig, automatisk og flytende. Å beherske dette bidrar til øket leseflyt.

- Se eksempelark «Substantivbøyninger - Bokmål»
- Se eksempelark «Substantivbøyninger - Nynorsk»

Arket er lagd for å illustrere og forklare stavemåtene av regelmessige substantivbøyninger. Først leses fortellingen som inneholder bøyningene. Deretter forekommer bøyningsendelsene i en del enkle ord. Bøyningsendelsene er skrevet med fet skrift for å fremheve dem som enheter. Oppbygningen er den samme for hannkjønns-, hunnkjønns- og intetkjønnsord. Fortellingene og ordene skal leses av eleven og lærer i *felleskap*. Lærer bruker m.a.o. tekstene og de uthevede bøyningsendelsene til å illustrere, forklare og samtale med eleven om *hva* bøyningsendelsen gjør med ordene og *hvordan* disse bøyningsendelsene staves.

Til slutt øver eleven til flyt med **Ordlistene** 01-10 i **Katalog 01** på vanlig «Tempolex

bedre lesing»-måte. Listene er bygd opp av to og to ordstammer med bøyningssendelser i tilfeldig rekkefølge. Hensikten er å vise eleven at fokusering på bøyningssendelsene fører til rask og riktig avkoding når han kjenner ordstammen.

Katalog 02 - Verbbøyninger

Eleven gis en kort forklaring og eksempel på regelmessige verbbøyninger. Det kan være hensiktsmessig å bruke en tidslinje og eksempelarket når verbenes bøyningssendelser og deres mening forklares.

Noen uttømmende forklaring er ikke nødvendig fordi eleven i sitt talespråk i flere år har brukt slike bøyningssendelser som meningsfulle enheter og på riktig måte. Det han nå skal lære er å bli *bevisst* dem og lære de *stavemønstrene* til slutt i mange skrevne ord som tilsvarer disse bøyningssformene. Disse bøyningssendelsene skal overlæres og automatiseres som enheter slik at de nøyaktig, raskt og uanstrengt kan anvendes under lesing også av nye og ukjente ord. Eleven skal overlære, lagre og automatisere bøyningssmønstrene som enhetlige og fullstendige ortografiske representasjoner som han kan gjenkjenne hurtig, automatisk og flytende. Ferdigheten skal m.a.o. være generaliserbar til alle regelmessige verber. Dette vil øke elevens leseflyt.

- Se: Eksempelark «Verbbøyninger – Bokmål»
- Se: Eksempelark «Verbbøyninger – Nynorsk»

Arket er lagd for å demonstrere og forklare stavemåtene av regelmessige verbbøyninger. Først leses fortellingen som inneholder de regelmessige verbbøyningene. Deretter forekommer bøyningssendelsene i en del enkle ord. Bøyningssendelsene er skrevet med fet skrift for å fremheve dem som enheter. Fortellingene og ordene skal leses av eleven og lærer i *fellesskap*. Lærer bruker m.a.o. tekstene og de uthevede bøyningssendelsene til å illustrere, forklare og samtale med eleven om *hva* bøyningssendelsen gjør med ordene og *hvordan* disse bøyningssendelsene staves.

Til slutt øver eleven til flyt med **Ordlistene 01-10** i **Katalog 02** på vanlig «Tempolex bedre lesing»-måte. Listene er bygd opp av to og to ordstammer med bøyningssendelser i tilfeldig rekkefølge. Hensikten er å vise eleven at fokusering på bøyningssendelsene fører til rask og riktig avkoding når han kjenner ordstammen.

Uregelmessige verbbøyninger er ikke tatt med i listene. Årsaken er at selv om de er semantisk beslektet er de ofte så fonologisk og ortografisk ulike at overføringen er liten (gå - gikk)

Katalog 03 - Adjektivbøyninger

Eleven gis en kort og enkel forklaring og et eksempel på regelmessige gradbøyninger med bøyningssformene **-ere** og **-est** og **-este**. Slike forklaringer er ikke det sentrale i lesing fordi eleven i sitt talespråk spontant har brukt gradbøyninger riktig i flere år. Oppgaven nå er å bli *bevisst* hva gradbøyningssendelsene gjør med grunnordet, og særlig hvordan disse bøyningssendelsene staves. Han skal overlære og automatisere endelsene

-ere, -est og -este som enhetlige ortografiske representasjoner slik at han hurtig og flytende kan identifisere og avkode dem i kjente og ukjente ord. Denne generaliserbare ferdigheten vil bidra til øket flyt i avkodingen både av kjente og ukjente ord og tekster.

- Se eksempelark «Adjektivbøyninger – Bokmål»
- Se eksempelark «Adjektivbøyninger – Nynorsk»

Arket er lagd for å demonstrere og forklare stavemåtene av gradbøyninger. Først leses fortellingen som inneholder gradbøyningene. Deretter forekommer bøyningssendelsene i en del enkle ord. Bøyningssendelsene er skrevet med fet skrift for å fremheve dem som enheter. Fortellingene og ordene skal leses av elev og lærer i *fellesskap*. Lærer bruker m.a.o. tekstene og de uthevede bøyningssendelsene til å illustrere, forklare og samtale med eleven om *hva* bøyningssendelsen gjør med ordene og *hvordan* disse bøyningssendelsene staves.

Til slutt øver eleven til flyt med **Ordlistene** 01-15 i **Katalog 02** på vanlig «Tempolex bedre lesing»-måte. Liste 01 består av bare gradbøyningssendelsene **-ere, -est, -este** repetert i tilfeldig orden for at disse skal overlæres som enheter.

Resten av listene er bygd opp av to og to ordstammer med bøyningssendelsene i tilfeldig rekkefølge. Hensikten er å vise eleven at fokusering på bøyningssendelsene fører til rask og riktig avkoding når han kjenner ordstammen.

Uregelmessige gradbøyninger er ikke tatt med i listene. Årsaken er at selv om de er semantisk beslektet er de ofte så fonologisk og ortografisk ulike at overføringen er liten (få - færre).

Tema 05 – Fortellinger fabler og vers

Katalog 01 - Fortellinger – Fabler - Vers

Denne Ordlistekatalogen består av småstykker i form av fortellinger, fabler og vers. De egner seg til lesing, innholdsforståelse, lesetrening og gjenlesing til flyt. Småstykkene er i noen grad ordnet etter stigende lengde og vanskegrad. Språket er noe forenklet for å gjøre avkodingen enklere og fremme egenopplevelsen av flyt. I noen grad kan dette ha gått ut over den litterære verdien.

Småstykkene anbefales brukt på følgende måter:

1. Til lesing og opplevelse. Dette for å øke variasjonen og lesemotivasjonen i et program som i stor grad består av ordlister. På flere steder ut gjennom «Tempolex bedre lesing» bør en avbryte og variere med å lese et småstykke.

2. Som grunnlag for repetert lesing. Klinkenberg (2005, 2011) har en lang rekke forslag til enkle utforminger av repetert lesing. Mange av fortellingene og fablene er dessuten i seg selv bygd opp rundt gjentakelser. Man vet at repetert høytlesing med positiv feedback på fremgang er en svært effektiv metode for å øke nøyaktighet, hastighet og automatisering i avkodingen og flyt i tekstlesing.

Som repetert lesing egner småstykkene seg både til høytlesing, par- og korlesing, bokbåndutforming og muntlige gjenfortellinger. Småstykkene kan med fordel tilpasses og øves ved anvendelse av programmer med syntetiske tale hvor ordene utheves samtidig som de uttales av programmet. (Lingitprogrammene, CD-ord m.m.). De kan også med fordel gjenleses til man kan dem utenat slik at man kan gjenfortelle eller fremføre dem for andre. Det er viktig å ha i mente at disse småstykkene er del av vår muntlige og skriftlige kulturarv og ikke bør gå tapt. Derfor bør man ikke *overdrive* innlæringsaspektet på bekostning av opplevelsesgleden.

3. Småstykkene kan leses med utbytte både av barn og voksne. Voksne dyslektikere kan kanskje for første gang lese høyt for sine barn eller barnebarn.

4. Lange og vanskelige ord som eleven vil støte på i teksten er plukket ut og oppført *etter* historien. Disse kan trenes i forveien for å gi en opplevelse av øket flyt og mestring. En annen metode som fremmer opplevelsen av flyt er at lærer, et eldre barn, en voksen eller et program med syntetisk tale leser rolig gjennom småstykket en gang eller to mens eleven følger teksten med øynene. Dernest leser eleven stykket selv (Klinkenberg, 2005).

5. Det er svært viktig at det også leses i bøker. Lesesenteret ved Universitetet i Stavanger har laget en oversikt over lettlestbøker utgitt ved norske forlag. Bøkene er katalogisert i ulike nivåer etter vanskegrad.

Tema 06 – Ikke lydrette ord

Tema 06 – Ikke lydrette ord består av **12 kataloger** med grupper av ord der samsvaret mellom fonologi og ortografi er mer komplisert. Utfordringen med disse ordene er at de minst ett fonem i dem staves med grafemer med to eller tre bokstaver eller med en uvanlig bokstav og ofte på alternative måter i forskjellige ord som inneholder dette fonemet. De fleste listene inneholder grafemer med flere bokstaver og ikke sjelden alternative grafemer. Flere av disse lydene staves på ulike måter i ulike ord. Disse ordgruppene kalles ofte ikke-lydrette ord.

Grafemer med flere bokstaver ble introdusert i **Tema 01** – Enkel fonologisk vei, **Katalog 07**. I **Katalogene 01 - 12** under **Tema 06** kan det øves mer på ordgrupper som den enkelte elev trenger mer øving på. Elevens behov for øving bør vurderes av pedagog/spesialpedagog, men kan ledes av assistent med tilgang til veiledning.

23

Ordgruppene er:

Katalog 01 - Lang og Kort Vokal: lang og kort vokal med enkel og dobbel konsonant

Katalog 02 - Å-Lyden: /å/-lyden stavet o og å

Katalog 03 - O-Lyden: /o/-lyden stavet o og u

Katalog 04 - Æ-Lyden: /æ/-lyden stavet æ og e

Katalog 05 - Stum D: stum d

Katalog 06 - Stum-H: stum h foran v

Katalog 07 - Ng-Lyden: /ng/-lyden stavet ng og n foran k

Katalog 08 - Diftongene au ei øy: diftongene au ei øy

Katalog 09 - J-Lyden: /j/-lyden stavet j, gj, hj, g foran (i, y, ei)

Katalog 10 - Kj-lyden: /kj/-lyden stavet kj, tj og k (foran i, y, ei)

Katalog 11 - Sj-Lyden: /sj/-lyden stavet skj, sj, og sk (foran i, y, ei, øy)

Katalog 12 - Bøyninger med morfeminvariant staving:

Det er viktig å merke seg at innholdet i katalogene under **Tema 06** – «Ikke lydrette ord» er konstruert for *lesetrening* – *ikke stavetrening*. Den kan imidlertid være en viktig forberedelse til trening på å stave disse gruppene av ord – noe svært mange dyslektikere og andre strever svært mye med ofte hele livet.

Før lesetreningen starter bør eleven bli forklart at *en* lyd noen ganger staves med flere bokstaver og at vi derfor ofte må se på flere bokstaver i et ord for å vite hvilken lyd de

«sier». Denne typen forklaring gjentas og samsvaret mellom *stavemåtene og uttalene konkretiseres* når en starter med hver lyd og dens grafemer.

Forklar også at noen bokstaver av og til ikke har noen lyd i det hele tatt. I slike tilfeller kalles bokstavene «stumme» fordi de ikke «sier» noe i ordene på disse ordlistene.

En minner om at under **Tema 03 – Avansert fonologisk vei** **Katalog 06 - Kompliserte og ikke-lydrette rim**, inneholder høyfrekvente ikke-lydrette rimstavingsenheter. Dette er utmerket lesetrening på ikke-lydrette ord.

Vi velger å omtale **Katalog 12** under **Tema 06** spesielt, i og med at innholdet her ikke er åpenbart, slik det er i de andre katalogene under **Tema 06**.

Katalog 12 - Bøyninger med morfeminvariant staving

Prinsippet om morfeminvariant staving betyr at grunnmorfemet beholder sin skriftlige form når det inngår i sammensetninger, avledninger og bøyninger.

Det morfematiske prinsippet kalles «opphavsord» og «slektsord» i Tempolex og forekommer først under – **Katalog 02 - Å-lyden** og **Katalog 03 - O-lyden**, foran.

Prinsippet overstyrer og setter til side *rettskrivingsreglene*. I disse katalogene tilsier rettskrivingsreglene at kort /å/-lyd skal staves med o og at /æ/-lyden staves med e foran r + ny konsonant. Det heter likevel ikke fott og nert, men fått og nært. Årsaken er at fått og nært er slektsord av få og nær. Disse opphavsordene staves med å og æ, og da gjør slektsordene fått og nært det også.

Det morfematiske prinsippet overstyrer og setter også til side det *alfabetiske* prinsippet. Her i **Tema 06 – Ikke-lydrette ord – Katalog 12 - Bøyninger med morfeminvariant staving** forklarer slektsordprinsippet at opphavsordets stavemåte forblir konstant selv når *uttalen* endres når ordet bøyes. Dette gjelder de stemte konsonantene g og v som uttales ustemt som /k/ og /f/ når de etterfølges av de ustemte bøyningssendelsene /t/ og /s/. Vi sier /trykt/, /slaks/, /laft/ og /hafs/, men slektsordprinsippet sier at vi må skrive trygt, slags lavt og havs (Bråten, 1991, 1994b). Slike ord er samlet i ordlistene 1 – 3.

I noen grad gjelder dette også /d/-lyden foran /t/ og /s/ - /til blots/ - selv om det er vanligere at bokstaven d blir eller forblir stum /til bloss/. Noen slike ord finnes i ordliste 4.

Som nevnt i **Tema 06 – Ikke-lydrette ord - Katalog 07 - ng-lyden**, synes noen å «høre» lyden /k/ etter /ng/ og foran bøyningssendelsen t. Noen elever kan derfor stave langt som lankt eller langkt. Noen slike ord gjentas i ordliste 5.

Avkoding

Avkoding av ord med bøyningsformene –gt, –gs, –vt og –vs er ikke noe stort problem. Dersom elevene avkoder disse bokstavkombinasjonene med uttalt /g/ og /v/ er det ingen grunn til å rette på dem. Når de begynner å uttale kombinasjonene raskt, kommer den vanlige uttalen av seg selv. Ordlistene 1-5 kan derfor øves til flyt med vanlig Tempolex-metodikk.

Staving

Lærer presenterer ordpar og ber elevene høre godt etter hva som skjer med en lyd i det siste ordet: stygg-stygt, slag-slags, lav-lavt, liv-livs m.fl. Ved dialog og ledende spørsmål hjelpes elevene til å formulere språkløyer og slektsordsprinsippet for disse ordene:

«*Stygt* staves med /ge/ /stygt/fordi stygt er slektsord av stygg».

Dernest leser elevene gjennom ordlistene 1-5. Lærer skriver så noen av bøyingsformene under hverandre på tavla og inviterer elevene til å være med å finne opphavsordet til hvert enkelt av disse slektsordene. Lærer skriver de foreslåtte opphavsordet foran slektsordet. Elev og lærer samarbeider om å formulere huskekoden som språkløye og slektsordprinsippet:

«*Lagt* staves med /ge/ fordi lagt kommer av legge.»

Etter hvert forsøker elevene å formulere slike koder på egenhånd. Lærer gir umiddelbart informativ feedback og bruker språkløye og «slektsord» i sin tilbakemelding.

Lærer bør opplyse om at ordet sagt skrives med g fordi opphavet er den gamle stavemåten sige. Hun bør også nevne to unntaksord: jakt av jage og skrift av skrive.

Som repetisjon og oppsummering kan det være hensiktsmessig å gå samlet gjennom slektsordsprinsippet som generelt staveprinsipp **Tema 06 – Ikke-lydrette ord – Katalog 02 - Å-lyden, Katalog 03 - O-lyden og Katalog 04 – Æ-lyden og katalog 12 – Bøyninger med morfeminvariant staving**

Slektsordsprinsippet er slik det var i vikingtiden. Da var hensynet til slekta sterkest og viktigst. Slekta sto over- og kom foran lover, regler og prinsipper.

Homofonpar:

trygt (sikkert)	trykt (trykket)
dags (dags dato)	daks (hunderase)
lags (gjøre til lags)	laks (fisk)
lavt (lav høyde)	laft (tømret)

Tema 07 – Morfemlesing

Morfemlesing og avkodning av lange, kompliserte og sammensatte ord:

Ungdom og voksne med dysleksi spesielt og svake avkodere generelt blir uten gode tiltak ofte stående igjen med tre vansker i skriftspråket:

- Svak leseflyt. De leser sakte og bruker altfor mye tid, mental anstrengelse, oppmerksomhet og tankevirksomhet på selve avkodingen. Dette går ut over leseforståelsen. Øving med **katalogene 09, 10, 11 og 19** i Tempolex er særlig egnede tiltak for å utvikle og automatisere ortografisk avkodingsstrategi og leseflyt. I tillegg bør lærer bruke mye repetert lesing og legge til rette for engasjerende frilesing av tilpassede tekster.

- Svak staving – spesielt av ikke lydrette ord. For mange dyslektikere blir dette en livsvarig vanske. **Tema 06** - Ikke-lydrette ord – **katalogene 01-12** kan gi noe hjelp. Det finnes også et «tvillingprogram» til Tempolex - bedre lesing en bok som kalles Tempolex - bedre staving.

- Svak avkodning av lange, kompliserte og sammensatte ord. Dette er alvorlig fordi slike ord er vanlige i aviser, artikler og lærebøker om samfunn, politikk og vitenskap. Ferdighet i å avkode slike ord krever ofte en ferdighet i morfemlesing som eldre dyslektikere og uøvede avkodere ikke har og trenger hjelp med å utvikle og automatisere. Prinsippene i de følgende katalogene er å overlære og automatisere noen frie og bundne morfemer som ofte inngår i lange, *akademiske*, sammensatte og kompliserte ord slik at de kan brukes i avkodingen *mange* slike ord. Følgende kataloger gir slik hjelp:

01 - Sammensatte ord

02 - Vanlige norske forstavelser

03 - Vanlige norske endelser

Katalog 01 - Sammensatte ord

Sammensatte ord generelt er svært vanlige i det norske språket. **Katalog 01** gir mulighet for øving på avkodning av slike ord. De sammensatte ordene i katalogen består av en gruppe preposisjoner som forstavelser til noen «bevegelsesord» (substantiv eller verb). Begge gruppene er frie morfemer som er svært produktive: De inngår i svært mange sammensatte ord – mange flere enn de som direkte øves her i **Katalog 01**. Det legges m.a.o. opp til overføring og generalisering.

Fremgangsmåten er at eleven først overlærer og høyautomatiserer preposisjonene i **Ordliste 01** med vanlig Tempolex-trening. Preposisjonene er:

for ut opp inn av til over om under mot på gjennom

Deretter benyttes samme fremgangsmåte med bevegelsesordene i **Ordliste 02**. Disse er:

arbeide føre gang holde legg satt sette slag stå tak tegne stand

Dernest kombineres disse til sammensatte ord. Først ved at bevegelsesordet holdes konstant mens preposisjonene varieres i **Ordlistene 03-14 (forarbeide, utarbeide, opparbeide etc)**

Til slutt kombineres de i **Ordlistene 15-27** til sammensatte ord ved at preposisjonen holdes konstant som forstavelse mens bevegelsesordet varieres (**forarbeide forføre forholde etc**)

Noen av de sammensatte ordene repeterer også bøyningssendelser som er gjennomgått under **Tema 04 – Om bøyningssendelser**. I grove trekk gjennomgås preposisjonene tilsvarende deres frekvens som forstavelser i norske ord (Heggstad, 1982).

Øvelsene i **Katalog 01 (Tema-07 – Morfemlesing)** skal bidra til at lesesvake elever som strever med lange og sammensatte ord får tro på at de kan avkode slike ord og viser dem *hvordan*.

Lærer kan øke elevenes ordforståelse ved å forklare og vise at det siste ordet (morfemet) i et sammensatt ord bærer hovedmeningen. Det første ordet sier noe om hvilken form, slag eller type hovedordet referer til. (Samtale betyr snakk eller tale mens sam- betyr at vi snakker *sammen*. Det er ingen enetale. Brannbil er en bil som brukes ved branner. Bilbrann er brann i en bil).

Katalog 02 - Vanlige norske forstavelser

De følgende enhetene er vanlige forstavelser (prefikser) i mange norske ord. Det er derfor produktivt å overlære og automatisere dem som ortografiske enheter slik at de bidrar til sikker, rask, automatisk og uanstrengt avkodning av ord med flere morfemer som de forekommer i. Dette vil hjelpe personer som leser langsomt og strever med lange, sjeldne og sammensatte ord (bl.a. uøvede avkodere og eldre dyslektiske barn, ungdom og voksne.)

Forstavelsene i **Katalog 02 (Tema-07 – Morfemlesing)** kommer i tillegg til preposisjonene i **Katalog 01** som også fungerer som forstavelser og er svært høyfrekvente. I motsetning til disse frie morfemene er forstavelsene i **Katalog 02** hovedsakelig bundne morfemer. De omfatter følgende:

be-, u-, an-, sam-, hoved-, mis-, hen-, fore-, unn-, gjen-.

Rekkefølgen tilsvarer omtrent den frekvensen som disse forstavelsene har i skriftlige norske tekster. (Heggstad, 1982).

I **Ordliste 1** øves forstavelsene til flyt med vanlig Tempolex-metodikk. I resten av ordlistene inngår de i sammensatte ord som øves med samme metodikk. Øvingslistene omfatter bare et lite antall ord som forstavelsene inngår i og øvingsmetodikken legger opp til generalisering.

Det kan være hensiktsmessig å opplyse eleven om betydning og stavemåte av forstavelserne. Dette kan gjøres på mange måter. En god måte å gjøre det på er å vise og la elevene studere alle ordene på en liste og svare på hva som er felles i alle ordene. Sammen med lærer kan de undres på og utforske hva forstavelsen kan bety og hvordan den staves. Elevene kan så utfordres til å finne flere ord som starter med denne forstavelsen.

Se skriv: **Tips om staving**

Katalog 03 - Vanlige norske endelser

Katalog 03 øver på vanlige norske endelsesmorfer (suffikser). Målet er overlæring og automatisering av høyfrekvente endelser slik at de kan leses som fullautomatiserte ortografiske enheter. Sammen med annen morfemlesing skal dette bidra til at eleven skal kunne avkode mange lange, kompliserte og sammensatte ord ved å gjenkjenne og sette sammen morfemene i ordet (ned-be-tal-ing-en, u-opp-merk-som-het-en)

Endelsene i **Katalog 03** (**Tema 07** – Morfemlesing) er høyfrekvente og gjennomgås dessuten i en rekkefølge som tilsvarer deres frekvens som endelser i norske ord (Heggstad, 1982). Substantiv-, verb- og adjektivendelser er behandlet under **Tema 04** – Om bøyningsendelser). Disse katalogene kan trenes sammen med **Katalog 03** når lærer finner det hensiktsmessig.

Ordlister 01 og 02 inneholder bare endelsene. Disse øves først til høy flyt med vanlig Tempolex-metodikk. Dernest inngår hver endelse i ord med stigende vanskegrad. Disse øves også med vanlig Tempolex-metodikk. Endelsene som øves her i **Katalog 03** er i rekkefølge:

-ende (3-6), **-ing** (7-9), **-ning** (10-12), **-else** (13-15), **-lig** (16-21), **-dig** (22, 23), **-(t)ig** (24, 25), **-het** (26), **-lighet** (27-28), **-dighet** (29), **-(t)ighet** (30), **-skap** (31-33), **-dom** (34-36), **-som** (37-39), **-somhet** (40,41), **-vis** (42), **-aktig** (43), **-messig** (44), **-full** (45)

Tallet bak hver endelse informerer lærer om hvilke ordlister endelsen behandles i.

Det anbefales å spre øvingen på endelser over litt lengre tidsrom for å motvirke monotoni og kjedsomhet. Tren gjerne på en, to eller tre endelser om gangen og rett dem selektivt når eleven leser og skriver annen tekst.

Noen av disse endelsene staves ofte feil. Fordi endelsene er så vanlige medfører dette mange stavefeil i skriftlige arbeider. Linken nedenfor inneholder noen enkle stavetips.

Se skriv: **Tips om rettskriving**

Tema 08 – Egne lister

Katalog 01 - Egne bokstavlister

Katalog 02 - Egne ordlister

Katalog 03 - Egne lister med tekst

Egne lister kan benyttes til å lage tilpassede lister: Bokstavlister, ordlister, lister med setninger eller fortellinger. Hensikten er å imøtekomme et særlig behov hos eleven eller et ønske / preferanse hos lærer.

Ytterligere lesing

Se også STAS og Tempolex av Elsebet Skaar og Jan E. Klinkenberg PP-Tjenestens Materiellservice.

Referanser*

Blackman, B.A. (ed.) (1997). *Foundations of reading acquisitions and dyslexia*. London Laurence Erlbaum Publishers.

Bråten, I. (1994a). *Skriftspråkets psykologi. Om forholdet mellom lesing og skriving*. Kristiansand. Høyskoleforlaget.

Bråten, I. (1994b). *Learning to spell. Training orthographic problem-solving with poor spellers: A strategy instructional approach*. Oslo: Scandinavian University Press.

Bråten, I. (1996). *Staving. Utvikling, strategier og undervisning*. Oslo: Pedagogisk forskningsinstitutt. Universitetet i Oslo.

Bråten, I. (2007a). Leseforståelse - om betydningen av forkunnskaper, forståelsesstrategier og lesemotivasjon. *Viden om Læring*. 2. 3-11.

Bråten, I (red.) (2007b). *Leseforståelse: Lesing i kunnskapssamfunnet – teori og praksis*. Oslo: Cappelen Akademisk Forlag.

Bråten, I., Amundsen, A., & Samuelstuen, M.S. (2007). Poor readers - good learners: A study of dyslexic readers learning with and without text.

Cunningham, A.E. & Stanovich, K.E. (1998a). What reading does for the mind. *American Educator*. 22. 8-15.

Cunningham, A.E. & Stanovich, K.E. (1998b). The impact of print exposure on word recognition. In Ehri, L.C. & Metsala, J.L (eds.) *Word recognition in beginning literacy*. Mahawah N.J. Lawrence Erlbaum Publishers.

Gaskins, I.W. (1998). A beginning literacy program for at-risk children and delayed readers. In J. Metsala and L. Ehri (eds). *Word recognition in beginning reading*. Hillsdale, N.J. Erlbaum.

Gough, P. B., Hoover, W.A. & Petersen, C.L. (1996). Some observations on a simple view of reading. I C. Cornoldi & Oakhill (red) *Reading Comprehension Difficulties*. 1-13. Mahwah, N.J. Lawrence Erlbaum Associates.

Greany, K.T., Tunmerek, W.E. & Chapman, J.W. (1997 a). The use of rime-based Orthographic analogytraining as an intervention strategy for reading-disabled children. In B.A. Blackman (ed.) (1997). *Foundations of reading acquisitions and dyslexia*. London Laurence Erlbaum Publishers.

Greany, K.T., Tunmerek, W.E. & Chapman, J.W. (1997 b). Effects of rhyme-based Orthographic analogytraining on the word recognition skills of children with reading disability. *Journal of Educational Psychology*. Vol. 89. No. 4. 645-651.

Gulbrandsen, J., Letting, G., Skjelfjord, J. & Skjelfjord, V.J. (1995). *Min ABC og ABC-boka mi: Lærerenes ressursbok*. Oslo. Universitetsforlaget.

Hatcher, P.J., Hulme, C. & Ellis, A.W. (1994). Ameliorating early reading failure by integrating the teaching of reading and phonological skills: The phonological linkage hypothesis. *Child Development*, 65, 41-57.

Hatcher, P.J., Hulme, C. & Snowling, M.J. (2004). Explicit phoneme training combined with phonic reading instruction helps young children at risk of reading failure. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(2), 338-358.

Heggstad, K. (1982). *Norsk frekvensordbok*. Bergen, Oslo, Tromsø. Universitetsforlaget.

Hindson, B., Byrne, B., Fielding-Barnsley, R., Newman, C., Hine, D. W. &

Hulme, C. & Snowling, M.J. (2009). *Developmental disorders of Language, Learning and Cognition*. Wiley-Blackwell. London. UK.

Høien, T. & Lundberg, I. (2012). *Dysleksi. Fra teori til praksis*. Gyldendal Norsk Forlag AS. Oslo.

Juell, C. (1996). What makes literacy tutoring effective? *Reading research quarterly*, Vol 31 No.3.

Klinkenberg, J.E. (2005). *Å bedre barns leseflyt: 27 varianter av repetert lesing*. H. Aschehoug & Co (W. Nygaard). Oslo.

Klinkenberg, J.E. (2011). *Den lille bog om Flydende Læsning. 28 øvelser med gentaget læsning*. Akademisk Forlag. København.

Klinkenberg, J.E. (2012a). Rasjonale for Tempolex: Veileder for lærere. Tempolex.no

Klinkenberg, J.E. (2012b). Spesialundervisning og tilpasset opplæring med Tempolex: Informasjon til lærere. www.tempolex.no.

Klinkenberg, J.E. (2012c). Tempolex og barn som leser for oppjaget og gjør for mange avkodingsfeil. www.tempolex.no

Klinkenberg, J.E. (2013). *Å bedre barns staveferdighet*. Upublisert manuskript.

Klinkenberg, J.E. (2015) Utvikling av avkoding og leseflyt. *Spesialpedagogikk*. 03. s.34-45.

Klinkenberg, J.E. (2016) Dysleksi – forebygging og tidlig intervensjon. *Spesialpedagogikk* 02. s.26-37.

Klinkenberg, J.E. og Skaar, E. (2003) *STAS. Manual*. PP-tjenestens Materiell Service. Jaren.

- Lervåg, A., Bråten, I. & Hulme, C. (2009). The cognitive and linguistic foundations of Early reading development: A Norwegian latent variable longitudinal study. *Developmental Psychology*, 45. 3. 764-781.
- Lervåg, A., & Hulme, C. (2009). Rapid naming (RAN) taps a basic constraint on the development of early reading fluency. *Psychological Science* 20, s. 1040-1048.
- Levy, B.A. (2001). Moving the bottom: Improving reading fluency. In M. Wolf (ed). *Dyslexia, fluency and the brain*. York Press. 357-380.
- Lundberg, I. og Herrlin, K. (2008). *God leseutvikling. Kartlegging og øvelser*. Cappelen Akademisk Forlag.
- Lundberg, I. (2009). *God skriveutvikling. Kartlegging og undervisning*. Cappelen Akademisk Forlag.
- Lyon, R., Shaywitz, S. E. & Shaywitz, B.A. (2003). A definition of dyslexia. *Annals of Dyslexia*. 53. 1-14.
- Lyster, S.A.H. (2012). *Elever med lese- og skrivevansker*. Hva vet vi og hva gjør vi? Cappelen Damm AS. Oslo.
- Melby-Lervåg, M. (2010). Kognitive markører for dysleksi og spesifikke språkvansker. *Skolepsykologi*, 6, s. 37-56.
- Meyer, M.S. & Felton, F.H. (1999). Repeated reading to enhance fluency: Old approaches and new directions. *Annals of Dyslexia*. 49. 283-306.
- National Reading Panel (2000). *Teaching Children to read: An evidence-based assessment of the scientific research literature on reading and its implications for reading instruction*. National institute of Child Health and Human Development. Washington DC. 190-207.
- Samuelstuen, M.S. & Bråten, I. (2005). Decoding, knowledge, and strategies in comprehension of expository text. *Scandinavian Journal of Psychology*, 46. 107-117
- Shankweiler, D. (2005). Assessment and early instruction of pre-school children at risk for reading disability. *Journal of Educational Psychology*, 97. 687-704.
- Shaywitz, S. (2004). *Overcoming Dyslexia*. New York. Alfred A. Knopf.
- Shaywitz, S., Morris, R. & Shaywitz, B. (2008). The education of dyslexic children from childhood to young adulthood. *Annual Review of Psychology* 59. 451-475.
- Skaar, E. (2005). STAS Regneark. PP-Tjenestens Matriellservice. Jaren.
- Skaar, E. & Klinkenberg, J.E. (2011) STAS og Tempolex. www.tempolex.no
- Skjelfjord, V.J. (1976). *Fonemlæring i skolen*. Universitetsforlaget. Oslo, Bergen, Tromsø

Skjelfjord, V.J. (1988). *Analysetreningen i leselæringen*. Universitetsforlaget. Oslo.

Skjelfjord, V.J. (1989). *Lesevansker*. En drøfting av teorier og hovedideer i didaktisk og språklig perspektiv. Universitetsforlaget. Oslo.

Skjelfjord, .J. & Skjelfjord, V.J. (1992). *Min ABC*. Universitetsforlaget. Oslo.

Slavin, R.E., Lake, C., Davis, S., & Madden, N. (2009). Effective programs for struggling readers: A best evidence synthesis. Baltimore, MD: Johns Hopkins.

http://www.bestevidence.org/reading/strug/strug_read.htm

Steady, L.M. (2009). *Timing is Everything: Early Identification and the Double Deficit Hypothesis*. Queens University. Kingston. Ontario. Canada.

Torgesen, J.K. (2001). The theory and practice of intervention: Comparing outcomes from prevention and remediation studies. In A. Fawcett & R. Nicolson (Eds). *Dyslexia: Theory and good practice* (pp. 185-201). London: David Fulton Publishers

Torgesen, J.K. (2002). Lessons learned from intervention research in reading: A way to go before we rest. *Learning and Teaching Reading* 89-109. The British Psychological Society.

Treiman, R. (1997). Spelling in normal children and dyslexics. In B.A. Blackman (ed.) (1997). *Foundations of reading acquisitions and dyslexia*. London Laurence Erlbaum Publishers.

Trageton, A. (2003). *Å skrive seg til lesing*. IKT i småskolen. Universitetsforlaget. Oslo. Wolf. M. (ed.). *Dyslexia, fluency and the Brain*. York Press.

*Referanselista omfatter denne veilederen og alle småartikler som ligger i den og som det blir vist til.